

ТРАДИЦІЙНІ СПОСОБИ ОЗДОБЛЕННЯ ХУДОЖНІХ ВИРОБІВ ЗІ ШКІРИ НА ЗАХІДНОМУ ПОДІЛЛІ

УДК 745.53.021 (477.4)

Наталія КІЩУК,

*аспірант ЛНАМ, викладач Косівського інституту прикладного
та декоративного мистецтва ЛНАМ,
м. Косів, Україна*

Анотація. У статті розглядаються особливості декорування виробів зі шкіри, описується послідовність виконання технологічних операцій, прослідковується домінування певних технік оздоблення та художніх засобів на виробках зі шкіри у Західному Поділлі.

Ключові слова: вироби зі шкіри, способи оздоблення, декор, художні особливості, Західне Поділля.

Обробка шкіряної сировини й оздоблення виробів зі шкіри належить до найдавніших видів людської діяльності та творчості. Проте на вироби зі шкіри згубно впливали природні фактори, що сприяли їх руйнуванню. Саме тому виникають певні проблеми щодо простеження розвитку технік оздоблення та технології обробки шкіри. Але наші уявлення значно розширюють археологічні дослідження. Знайдений фактологічний матеріал (інструменти для вичинки й оздоблення шкіри, кістяні та металеві прикраси, які нашивали на шкіру чи хутро) дозволяє виявити вузькоспеціальні аспекти шкіряного виробництва, а саме: вичинку шкіри, способи оздоблення, характер декору.

Різноманіття виробів зі шкіри та їх художня своєрідність безпосередньо залежить від технології виготовлення й декорування. Способи оздоблення виступають творцями локальних особливостей шкіряних виробів, що в результаті позначається на конструктивно-стильовому та колористичному вирішенні силуету традиційного комплексу вбрання.

Західноподільські вироби зі шкіри характеризуються гармонійним поєднанням матеріалу, форми, конструктивних прийомів і художньо-технічних засобів. Народні майстри виробили певну систему у використанні технологічних прийомів оздоблення шкіряних виробів. Вибір способу декорування був продиктований ви-

дом вичиненої шкіри й функціональним призначенням виробу. Так, на шкірах рослинного дублення виконували різні види тиснення, гравірування, ажурне вирізування. Шкіри дублені мінеральними солями декорували аплікацією, плетенням, вишивкою тощо.

Для детального вивчення технологічних прийомів оздоблення слід перш за все розглянути кушнірські вироби, які найкраще донесли до наших днів інформацію про побутування та домінування певних технік на території Західного Поділля.

За словами кушніра із с. Мислова М. С. Патрила, існувала певна послідовність процесів обробки шкіряної сировини, якої дотримувались західноподільські майстри. Основним матеріалом для кушнірських виробів служили шкури овець. Найкращої якості овчини отримували при забої тварин влітку. Зняті шкури консервували двома способами: висушуванням чи сухосолінням. Після цього шкури відмочували у воді, тобто повертали до стану парної, а також видаляли «навал» – бруд, залишки м'яса, підшкірну клітковину (пліву). Для зняття плівки використовували спеціальний інструмент – шкафу. Пізніше шкури засипали квасом з солі й «грису» і залишали в теплому місці. Вистояні шкіри пом'якшували та розтягували на «п'ялах». Завершальною операцією було вибілювання. Білили шкіру натираючи алебастровим каменем [1].

Користуючись загальнопоширеними способами вичинки, західноподільські кушніри виробили власні секрети, що дозволяли надавати певних відтінків навіть білим овчинам. На Західному Поділлі кушнірам вдавалось фарбувати овечі шкіри й зі сторони хутра. Уже на етапі первинної обробки сировини подільські кушніри прагнули досягти високих фактурних якостей, потрібного кольору [2, с. 430].

Овечі шкіри білого кольору були якіснішими, проте дорогими. Натомість вироби червонодубленої овчини були дешевшими і мали більший попит на місцевих ринках [3, с. 121]. Тому червоні кожухи часто використовували для щоденного вжитку.

Повсякденні кушнірські вироби не декорували, а певної художньої виразності досягали завдяки поєднанням різних за кольором й фактурою шкір, тла виробу і коміра, зборками на лінії талії, нашиванням на конструктивні шви вичинених шкіряних стрічок – «юрівок» та облямовуванням країв «флейтівкою» (смужка фарбованої голеної шкіри) [3, с. 115]. Так, лінії з'єднання дета-

лей на кожухах ніколи не приховувалися, а використовувалися як декоративний засіб.

Для виготовлення комірів, оздоблення всіх країв виробу використовували смушок – вичинені шкіри молодих ягнят. На Західному Поділлі використовували смушок чорного кольору [2, с. 431] власного виробництва, куплений на базарах чи імітований вовняними нитками.

Різні технологічні способи оздоблення застосовували західноподільські кушніри для прикрашання святкових виробів з овчини. Одним із таких художніх прийомів було оздоблення «снуром» [4, с. 86] – об'ємними вовняними крученими шнурами, які зазвичай нашивали по лінії з'єднання швів, уздовж пілок, на лінії талії, на рукавах. Даний спосіб оздоблення на Західному Поділлі домінував у творенні фактури декору. Побутували також кушнірські вироби, де кручений шнур був обрамленням вишитого декору, контурів мотивів аплікації, а іноді самотійно творив графічні елементи композиції.

Найбільш розповсюдженим засобом оздоблення кушнірських виробів на Західному Поділлі була вишивка. Тут народні майстри досягали особливих фактурно-колористичних ефектів, поєднуючи різні шви. Для вишивки найчастіше використовували прядені лляні чи вовняні нитки, фарбовані рослинними барвниками. На початку ХХ ст. кушніри почали користуватися також фабричними: бавовняними й шовковими нитками. Із вишивальних технік найбільш вживаними були гаптування, стебнівка, ретязь, козлик, ланцюжковий шов.

У виробі західноподільських кушнірів гаптування (пряма гладь) часто було єдиною технікою оздоблення (с. Садки Заліщицького району). Орнаментальні мотиви вишивали безпосередньо на деталях виробу або вишивали окремо, а тоді нашивали на лейбик. Декор розміщували навколо країв виробу, акцентом часто виступали кишені. Контури мотивів спочатку відмальовували на шкірі олівцем або відтискували тупим кінцем ножа, проколювали отвори тонким шилом, а потім гаптували. Характерною особливістю такого шва є настил стібків цілковито з лицьової сторони, який творить основний рисунок орнаменту, а з вивороту дрібненькі стібки тільки описують його контури [5, с. 211]. Гладь вишивається грубими нитками – шерстю.

Стебнівка, козлик, ланцюжковий шов нерідко були доповненнями до інших технік оздоблення, замикали й завершували загальну композицію. Проте на кушнірських виробах Західного Поділля зустрічаються й широкі смуги геометричного орнаменту на бокових швах лейбиків, вишиті технікою «козлик» (с. Коропець Монастирицького району). Також на виробах з червонодубленої овчини вишивка техніками «козлик» і «стебнівка» були панівними у творенні «легкого» декору.

Значне місце серед технік оздоблення кушнірських виробів на західній частині Поділля займала аплікація сап'яном і сукном. Оперуючи невеликою кількістю технічних засобів, народні майстри проявляли невичерпну фантазію у розробці мотивів, їх композиційного ладу. Геометричний орнамент включав складні мотиви, в основі яких були трикутники, зубці, гачкоподібні та короноподібні елементи, своєрідно компоновані, що відрізняло західно-подільські вироби з овчини від інших кушнірських осередків. Аплікацію виконували кількома способами. Найпростіший спосіб – це прикріплення до виробу вирізаних елементів декору тільки в декількох місцях. Даний спосіб був поширений до кінця XIX ст., пізніше почали його використовувати фрагментарно, лише в елементах декору кишень. Згодом поширення набув інший спосіб: вирізаний із сап'яну елемент декору кріпили до основи виробу і по краях аплікації клали вовняну кольорову нитку, яка прикривала краї аплікації, облямовувала та підкреслювала силуети орнаментальних мотивів. Західно-подільські кушніри наносили поверх мотивів аплікації шви з вовняних ниток контрастних кольорів, що водночас скріплювало їх з основою й додавало фактурних ефектів декору.

В оздобленні кожухів у Заліщицькому та Борщівському районах використовували «переборки» – плетення шкіряною стрічкою. Плетення розміщували вздовж передніх пілок, на лінії талії й бокових швах. Для виконання плетення на шкірі спочатку робили ножом прорізи завдовжки 2 см та в інтервалі 1 см. Через прорізи перебирали шкіряну стрічку чи вовняну нитку, так щоб вона утворювала ритмічне чергування темного й білого кольорів. «Переборки» в кушнірських виробах виконували роль розмежування декору або ставали центральним елементом, навколо якого розміщували аплікативні мотиви.

Цікавими є художньо-технологічні прийоми, які застосовували західноподільські шевці. На Західному Поділлі найпоширенішими техніками оздоблення виробів шевського промислу були: перфорація, аплікація, тиснення штампами, оздоблення металом. Дані способи декорування побутували на всій території Західного Поділля, оскільки шевський промисел в кінці XIX ст. набув значного поширення. Як зазначають дослідники, не було жодного населеного пункту на Поділлі, де б не було шевця. Шевці виготовляли чоботи і черевики. Сировиною для виготовлення взуття служили шкіри великої рогатої худоби, коней, овець та кіз. Обробка шкіряної сировини для шевських виробів мала процеси, аналогічні з виготовленням овчини, зокрема консервування та відмочування. Проте тут обов'язковим процесом було обезволошення (видалення шерсті). Шкури вимочували у вапняному розчині, після «згонили» шерсть за допомогою спеціального інструмента – тупака. Голені шкіри (без шерсті) промивали й дубили. Для дублення використовували кору дерев, в яку завертали шкіру, клали у діжку і заливали водою. Вибір дубника залежав від потрібного кольору сировини, наприклад, жовтий отримували з кори верби, кавовий – з дуба, чорний – із сосни. Пошуки західноподільськими майстрами пропорційних співвідношень дубильних речовин (кори дуба, вишні, верби, рідше сливи) дозволили досягти різних відтінків вишневого та коричневого кольору. Коли шкіра набувала потрібного кольору, її витягували і виминали макогоном для еластичності. Процес вичинки шкіри тривав 4-5 місяців [1].

Крім шкір власного виробництва, західноподільські шевці купували на місцевих ринках сап'ян і юхт.

Сап'ян («софіян») – тонка козяча шкіра, дублена рослинними екстрактами. Такі шкіри є тонкими, м'якими, щільними та характеризуються насиченими яскравими кольорами. Сап'ян використовують для оздоблення виробів і виготовлення святкового взуття. Особливо поширені були сап'янові чоботи («сап'янці на рипах») червоного, коричневого й жовтого кольорів.

Юхт – шкіра рослинного дублення з попередньою обробкою жиром (жирування), виготовляється із шкір великої рогатої худоби, свиней, коней, яка характеризується щільністю, товщиною та формостійкістю. Юхтові чоботи шили з довгими халявами, у чоловіків чорного кольору, у жінок – червоні та коричневі. На По-

діллі виготовляли також взуття з хромових шкір, яке було легшим, але дорожчим ніж юхтове.

Зазвичай кожен подолянин мав у вжитку дві пари чобіт – святкові й повсякденні. Щоденне взуття було на подвійній підошві («пришиви»), яке не декорували. В святковому взутті підошву кріпили до низу з прокладанням ранту, який виконував утилітарну й декоративну функції. На Західному Поділлі шевці часто підкреслювали конструкцію взуття, декоруючи лінії з'єднання деталей та верхню частину халяв, перфорацією. Особливо декорували жіноче взуття, де художньої виразності досягали поєднанням декількох технік, а саме: аплікації, тиснення, декоративних швів.

Західноподільські майстри декорували шкіряні пояси гарячим та холодним тисненням штампами, яке часто комбінували з плетінням (Заліщицький район), ажурним вирізуванням та декоративними швами (Монастирицький район). Орнаментальні мотиви декору розміщувались по всій площині пояса або були тільки частково спереду. Композиційними акцентами служили пряжки.

Як бачимо, способи оздоблення шкіряних виробів мали певні стадіальні процеси, відбувався розвиток від найпростішого зшивання шкір різних фактур до утворення складних орнаментальних композицій, що відображали регіональні смаки та традиції.

Аналіз технологічних принципів декорування західноподільських виробів зі шкіри дозволяє простежити, що народні майстри, оперуючи певною кількістю технічних засобів, поширених і в інших етнографічних регіонах, створювали цікаві композиційні схеми декору, які мали власну систему художнього вислову, посилювали естетичне звучання виробів і творили локальні особливості даного етнографічного регіону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Записано у с. Мислова Підволочиського району Тернопільської області від кушніра Патрила Михайла Семеновича, 1929 р. н.
2. Поділля: Історико-етнографічне дослідження/ Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. Є. та ін. – К.: Доля, 1994. – 504 с.
3. *Булгакова-Ситник Л.* Подільська народна вишивка: Етнографічний аспект/ Ред. О. М. Козакевич. – Кам'янець-Подільський: Медобори, 2006, 2010. – 336 с.

4. *Захарчук-Чугай Р. В.* Українська народна вишивка. Західні області УРСР. – К.: Наукова думка, 1988. – 194 с.
5. Українське народне вишивання: Навч. Посібник / К. Р. Сусак, Н. А. Стеф'юк. – К.: Науковий світ, 2006. – 284 с.

**TRADITIONAL WAYS OF DECORATING ARTISTIC LEATHER WORKS
IN WESTERN PODILLYA**

Natalia KISHCHUK,

*post-graduate of Kosiv Institute of Applied and Decorative Art,
Lviv National Academy of Arts,
Kosiv, Ukraine*

Annotation. *The author considers peculiarities of artistic leather works decoration in this article. She describes the execution process in technological sequence and traces the domination of particular ornamental techniques and artistic means in leather works from Western Podillya.*

Key words: *leather works, ways of decoration, décor, artistic peculiarities, Western Podillya.*